

LIETUVOS ISTORIJS SINTEZĖ KAIP VIZUALINĖS KOMUNIKACIJS PRIEMONĖ

Rec.: *Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005. 488 p.*

Lietuvos istorijos pavidalams taikydami vizualinės komunikacijos priemonės apibūdinimą, paprastai turime omenyje istorinį filmą ar televizijos laidą, muziejaus ekspoziciją ar vadovėlį kaip darbo knygą¹. Į šią kategoriją nepatenka istoriografijos veikalai, tradiciškai reprezentuojantys istorijos kaip *teksto mokslo* sampratą. Tačiau pasirodžius Alfredo Bumblausko sintezei „Senoji Lietuvos istorija 1009–1795“, minėtų nuostatą tenka keisti.

Ši vizualinių ir rašytinių šaltinių gausa pasižyminti knyga signalizuoja apie tam tikras istorijos moksle vykstančias permainas. Paskutiniaisiais dešimtmečiais įvairių šalių istoriografijoje jaučiami pokyčiai, kai vaizdai (statiški ir kinematografiniai) vis dažniau tampa istorikų tyrimo objektu ir / ar istorijos vaizdavimo priemonėmis (šiais atvejais vartojamas terminas *Visual History*)². Naujų istorijos perteikimo formų paieškos sietinos su siauros istorijos mokslo sampratos, kuri nemato istoriografijai ima-

nentiškų didaktinių veiksmų, atsisakymu. Priešingai nei minėtos pozicijos atstovai, Jörnas Rūsenas, kurio išvalgomis remtasi kuriant „Senosios Lietuvos istoriją“ (p. 9), istorijos mokslo „disciplininei matricai“, t. y. istoriją kaip discipliną lemiančių veiksmų sisteminiams ryšiams, priskiria ne tik „vidinius“ (idėjos, metodai ir formos), bet ir „išorinius“ (interesai, funkcijos) veiksmus. Vokiečių teoretikas istorijos mokslą kildina iš žmonių poreikio orientuotis laike, o istoriografijos paskirtį suvokia kaip suteikiančią gyvenimo orientacijas, kurių svarbiausia – istorinė tapatybė³. Ši istorijos kilmės bei funkcijos refleksija skatina istorikus susimąstyti apie istorijos mokslo, kaip šių dienų žmonių istorinės sąmonės formuotojo, galimybes ir ieškoti naujų istorijų pateikimo formų, kad jos (istorijos) būtų pripažintos ne tik mokslo, bet ir visuomenės⁴.

Istorijos specialisto dalyvavimas kuriant vizualinę istoriją – gana nedažnas atvejis Lietu-

¹ Vadovėliai kaip darbo knygos, skirtingai nei vadovėliai kaip skaitymo knygos, turi ne tik autorinį tekstą, bet ir vadinamąją „dirbančiąją dalį“, sudarytą iš įvairių rašytinių ir vizualinių šaltinių. Plačiau apie istorijos vadovėlių tipologiją žr.: *Rohlfes J. Geschichte und ihre Didaktik*. Göttingen, 1986, S. 311–317.

² *Pandel H. J. Bild und Film. Einsätze zu einer Didaktik der „Bildgeschichte“ // Geschichtsbewußtsein und Methoden historischen Lernens / Hg. B. Schönemann, U. Uffelman, H. Voit. Weinheim, 1998, S. 157.*

³ *Rüsen J. Historische Vernunft, Grundzüge einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft*. Göttingen, 1983, S. 24–29; *Rüsen J. Historisches Lernen, Grundlagen und Paradigmen*. Köln, Weimar, Wien, 1994, S. 8.

⁴ *Quandt S. Geschichte im Fernsehen. Perspektiven der Wissenschaft // Geschichte im Fernsehen. Ein Handbuch / Hg. G. Knopp, S. Quandt. Darmstadt, 1988, S. 15.* Istorijos didaktikoje esama krypties, įvardijamos kaip istorijos mokslo didaktika, kuri tiria istorijos mokslo ir visuomenės sąveikos klausimus.

voje. Tačiau atrodo, kad tie reti mokslininkai, gebantys kurti vienus vizualinius istorijos pavidalus, nesunkiai imasi ir kitų. Tokią mintį implikuoja „Senosios Lietuvos istorijos“ lyginimas su vienuolika metų LRT kurtu TV laidų ciklu „Būtovės slėpiniai“, kurio kūrybinės grupės narys buvo knygos autorius A. Bumblauskas. Daug kas, ką išvystame / perskaitome sintezėje, buvo matyta / girdėta TV laidose. Beje, išorinį šių dviejų vizualinių istorijų ryšį atskleidžia ne tik tos pačios chronologinės ribos, tos pačios temos, vaizdai, bet ir monografijoje esanti nuoroda į „Būtovės slėpinių“ dialogus (p. 37). Tačiau įdėmesnis žvilgsnis leidžia atsekti ir panašius knygos bei TV laidos konstravimo principus. Tokių masinės komunikacijos priemonių pranešimams būdingų bruožų kaip naujienos (nauja tema ar jos traktuotė), aktualijos (atsižvelgimas į šiandienos žmogui artimas temas), kontroversiškumas (ginčai dėl praeities interpretacijų, parodantys istorijos kaip diskurso konstruktyvistinį, partikuliarų, retrospektyvų pobūdį), sensacijos ir provokacijos elementai (moksliniai atradimai arba iki galo nepažinūs ar neišsakyti praeities siužetai), kuriuos matėme „Būtovės slėpiniuose“, aptinkama ir sintezėje.

Šis ryšys nėra atsitiktinis. Vokiškosios istorijos didaktikos teorija, tyrimai ir pragmatika, kuriais, kaip teigiama knygoje (p. 9) ir „Gyvosios istorijos programoje“⁵, buvo remtasi rašant šį veikalą, kūrybiškai recipavo komunikacijos studijų teorijas⁶ bei masinės komunika-

cijos priemonių patirtį. Pavyzdžiui, tokius istorijos didaktikos principus kaip „istorijos artumas“, „atsižvelgimas į dabartį“, „atsižvelgimas į adresatą“, „provokacija“, tais pačiais ar šiek tiek kitais pavadinimais aptiksime ir žurnalistikos teorijoje⁷. Žinoma, šių idėjų taikymo motyvacija skiriasi – žurnalistikoje jų naudojimas grindžiamas poreikiu įtikti auditorijai ir taip išsilaikyti konkurencinėje kovoje, o istorijos didaktikoje tai sąlygojama noro, kad žmonės atrastų *savąjį* santykį su istorija.

Ką reiškia šių principų taikymas istorijų rekonstrukcijoje ir konkrečiai „Senosios Lietuvos istorijoje“? „Atsižvelgimas į dabartį“ kaip didaktinis istorinių temų atrankos principas paremtas mintimi, kad žmonės pirmiausia domina tai, kas siejasi su jų dabartiniu gyvenimu. Laikantis šio koncepto, siužetų iš praeities pasirinkimą lemia priežastinio ryšio tarp dabatės ir praeities, tam tikrų nūdienos problemų ar reiškinių ištakų paieškos. Šis principas leidžia atmesti požiūrį, esą praeitis yra svetimi ir dabartyje tęstinumo neturintys laikai, nereikalingi šiandienos žmonių gyvenimui. Dažniausiai Lietuvos istoriografijos veikaluose, istorijos vadovėliuose praeitis su dabartimi susiejama per valstybingumo ir tautos idėjas. Tačiau A. Bumblausko knygoje neapsiribojama šių dviejų konceptų kontinuumo demonstravimu ir atskleidžiama, jog praeitis taip pat tęsiasi stereotipų, mitų, vaizdinių pavidalais, įsikūnijusiais tam tikrų epochų (taip pat ir šiandienos) žmonių istorinėse sąmonėse. Tam sintezėje pasitelkiama gausi imaginacinė ikonografija (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ikonografija, garsusis Jano Matejkos „Žalgirio mūšis“, Petro Repšio freskos „Metų laikai“ fragmentai ir t. t.) bei juos „prakalbinantys“ tekstai. Tik su-

⁵ Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui. Pagrindinio teksto autorius – dr. A. Bumblauskas. Vilnius, 1998.

⁶ Tiesa, Hansas Süssmuthas teigia, kad dėl istorinių tekstų specifikos komunikacijos, ligistikos ir literatūros mokslų išbandytos metodikos tik iš dalies tinka jiems analizuoti. Süssmuth H. Erzählte Geschichte in der Massenpresse. Darstellung und Analyse ausgewählter Beispiele // Historisches Erzählen. Formen und Funktionen / Hg. S. Quandt, H. Süssmuth. Göttingen, 1982, S. 174.

⁷ Pečiulis Ž. Televizija: istorija, teorija, technologija, žurnalistika. Vilnius, 1997, p. 195–196, 216.

sieti su žodiniu kontekstu, paaiškinančiu būtent tokių istorijos interpretacijų mene ištakas, tam tikrų personalijų, siužetų aktualinimo priežastis, šie vaizdai įgyja ne istorijos, bet istorinės sąmonės šaltinio vertę. Manome, kad toks specifinis vaizdų „prakalbinimas“ atlieka dar vieną – istorijos kaip vizualinės provokacijos, funkciją. Galima daryti prielaidą, kad sintezės autorius skatina skaitytojus įsisąmoninti jų pačių dažniausiai ikirefleksyvias požiūrių į praeitį prielaidas, susimąstyti apie individualius Lietuvos istorijos vaizdinius.

Tačiau atsižvelgimo į dabartį principas pasireiškia ieškant ne tik priežastinio, bet ir prasmio ryšio tarp dabarties ir praeities. Paprastai jos matomos aktualinant egzistencines temas (gimimas, meilė, tikėjimas, mirtis ir pan.) ar kasdienybės objektus (maistas, apdarai, būstas ir t. t.). „Senosios Lietuvos istorijoje“ šių temų taip pat esama: Ziganto Augusto ir Barboros Radvilaitės meilės istorija, baroko žmogaus mirties samprata, kačių atsiradimo Lietuvoje fakto kaip gyvenimo lygio rodiklio paieškos, diduomenės ir valstiečio kasdienybės rekonstrukcijos ir t. t.

Lietuvos istorijos sintezėje aptinkame dar vieną didaktinį principą – tai „atsižvelgimas į adresatą“. Žinoma, kaip filmo, TV laidos ar muziejinės ekspozicijos, taip ir šio veikalo atveju negalima kalbėti apie homogenišką galių adresatų grupę, išskyrus vieną „bet“. Remdamiesi istorijos didaktiko Guido Knoppo mintimi, esą žmogui pirmiausia yra „artimi“ savo tautos praeities turiniai⁸, galime teigti, kad šiuo požiūriu bet kurių Lietuvos istorijos temų aktualinimas lietuvių kalba yra orientuotas į lietuvių skaitytoją. „Senosios Lietuvos istorijoje“ matomas ne tik šis siaurasis, bet ir platesnis

nusistatymas, t. y. orientacija į Lietuvos skaitytoją. Šią išvadą darome atsižvelgdami į sinetei būdingą *policentrinę* Lietuvos istorijos sampratą, kuri istorijos subjektu laiko ne vieną etnosą, bet visas senojoje Lietuvos valstybėje gyvenusias etnines grupes. Manome, kad toks požiūris į Lietuvos praeitį leidžia etnokultūrinių bendrųjų atstovams identifikuotis su istorijos turiniais, atrasti *savo*, kaip Lietuvos lenko, ruso, žydo ir t. t., santykį su knygoje pateikiamais siužetais. Beje, sintezėje matydami moterims ir vaikams skirtų temų, suvokiame, kad orientuotasi ne tik į skirtingų etninių kultūrų, bet ir įvairios lyties ir amžiaus adresatus.

Tačiau tokia didaktiniais principais paremtame tyrime esama tam tikrų pavojų. Didaktikos specialistai kalba apie konfliktą, nusakomą per *Objektbezug* (atsižvelgimas į objektą, t. y. ištirtą temą) / *Subjektbezug* (atsižvelgimas į subjektą, t. y. adresatą) opoziciją⁹. Hansas Süssmuthas teigia, kad didaktikas (didaktiškai orientuotą istoriją kuriantis istorikas taip pat priskirtinas šių specialistų grupei) paprastai juda pavojaus lauke, kur tai, kas moksliškai ištirta, ir tai, kas neištirta, tačiau įdomu, aktualu istorijos adresatui, yra greta. Neretai jam tenka imtis mokslo metodais neverifikuotų sprendimų¹⁰. Šios įžvalgos taikytinos ir „Senosios Lietuvos istorijai“, kurioje matome nemažai rizikingų „ėjimų“. Dėl tyrimų Lietuvos historiografijoje stokos į dabartį ir adresatą orientuotoms temoms (egzistencinės, kasdienybės, moterų, vaikų istorijos) čia skirta kiekybiškai nedaug vietos; be to, pastebime, kad nemažai teiginių užbaigiama klausukais, esama

⁹ *Subjektbezug*, *Publikumsbezug* / *Objektbezug* opozicija naudojama muzeologijos didaktikos ir muziejinės pedagogikos literatūroje: *Rese B. Didaktik im Museum*. Bonn, 1995; *Herles D. Das Museum und die Dinge*. Frankfurt, New York, 1996, S. 38.

¹⁰ *Süssmuth H. Auswahl // Handbuch der Geschichts-didaktik* / Hg. K. Bergmann, A. Kuhn, J. Rüsen, G. Schneider. Düsseldorf, 1985, S. 241.

⁸ *Knopp G. Geschichte im Fernsehen. Perspektiven der Praxis // Geschichte im Fernsehen... S. 5.*

daug hipotezių. Didaktiniu požiūriu tai pateisinama, tačiau ar bus suprasta kitų akademinės bendruomenės atstovų?

Išvengiame Lietuvos istorijos sintezės struktūros panašumų su istorijos vadovėliu kaip darbo knyga. Joje, kaip ir mokomojoje priemonėje, taikomas tas pats atvarto principas (vienam atvartui – viena tema). Tokia struktūra leidžia skaitytojui pasirinkti jį sudominusią temą ir taip sukuria trumpas istorijos pasakojimo situacijas. Tai itin patogu mobilioms šiandienos visuomenėms, neturintiems laiko skaityti knygą nuosekliai, t. y. nuo pradžios iki pabaigos. Taip pat šioje sintezėje atrasime kuriant vadovėlius taikomą „medijų mazgo“¹¹ principą – kairėje atvarto pusėje matome pagrindinį tekstą, o dešinėje – „dirbančiąją dalį“. Tačiau kitaip nei Lietuvoje išleisti istorijos vadovėliai, kuriuose vaizdai dažniausiai atlieka tik vieną iš galimų funkcijų – dekoratyvinę (nesant detalių analizių, šią išvadą darome remdamiesi bandomaisiais tyrimais), šiame veikale labiau orientuojamasi ir į vaizdų informacinę (vaizdas kaip dokumentas) bei provokacinę (vaizdas kaip smalsumo, mąstymo žadintojas) funkcijas.

Tiesa, kai kurių sintezėje pateiktų vaizdų informacinę vertę būtų galima suabejoti. Paprastai dokumentinės fotografijos tikslas yra perteikti būdingus vieno ar kito objekto bruožus. Knygoje atrasime architektūros objektų nuotraukų, kuriose blogai pasirinktas fotografavimo taškas nesuteikia informacijos apie fiksuotą objektą. Vienas iš tokių neinformatyvus vaizdo pavyzdžių – Medininkų pilies nuotrauka (p. 83). Ji dėl minėtų priežasčių veikiau laikytina ne architektūros objekto, o architektūrinio peizažo nuotrauka, kuri šios pilies nema-

čiusiam knygos skaitytojui mažai ką praneša apie, kaip tekste rašoma, autentiškiausią vaizdą išlaikiusį pagoniškosios Lietuvos paveldo objektą. Taip pat informacinę ir ypač provokacinę vaizdų vertę veikale mažina jų demonstravimo „defektai“. Mokyklinių vadovėlių iliustravimo ir koncepcijos aspektus tiriantis Alainas Choppinas pažymi, jog vizualių priemonių poveikis priklauso nuo tokių dalykų kaip vaizdo ir teksto / kitų vaizdų išdėstymo santykis, vaizdo dydis¹². Nors „Senosios Lietuvos istorijos“ autorius yra deklaravęs principą „nuo vaizdo prie teksto“ (o ne „nuo teksto prie vaizdo“)¹³, pasitaiko atvejų, kai dėl teksto gausos yra paaukojamas vaizdas, nesilaikoma vaizdo ir teksto proporcijos principo (p. 154–155).

Pastebėjimus apie A. Bumblausko „Senosios Lietuvos istoriją“ norisi užbaigti retoriniu klausimu. Kadangi istorikai – tyrėjai ir didaktikai – pripažįsta, kad Lietuvos istoriografija, Atgimimo laikais turėjusi didžiulį poveikį visuomenei, vėliau nesugebėjo išnaudoti savo, kaip istorinės sąmonės formuotojos, išteklį (nūnai informacija apie istoriją dažniausiai gaunama ne iš konkrečių istorikų darbų, o kitų istorinės informacijos šaltinių)¹⁴, tad galbūt lengvai suprantama, vizualiai patraukli ir sukurianti trumpas pasakojimo situacijas A. Bumblausko „Senosios Lietuvos istorija“ reabilituota prarastą Lietuvos istoriografijos vaidmenį visuomenėje?

Rūta Šermukšnytė

¹² Choppin A. Aspekte der Illustration und Konzeption von Schulbüchern // Schulbücher auf dem Prüfstand: Perspektiven der Schulbuchforschung in Europa (Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Bd. 75) / Hg. K. P. Fritzsche, Frankfurt am Main, 1992, S. 144.

¹³ Gyvosios istorijos programa..., p. 26.

¹⁴ Bakonis E. Du istorinės didaktikos šaltiniai. Zenonas Ivinskis ir Aleksejus Vaginas // Lietuvos sovietinė istoriografija. Vilnius, 1999, p. 161; Jakubčionis A. „Baltų dėmių“ užpildymas: ko nežinojo išeivijos istoriografija // Ten pat, p. 100; Ragauskas A. Istorinis filmas ir šiuolaikinė kultūra // Naujasis židinys. 2001, Nr. 12, p. 711.

¹¹ „Medijų mazgas“ (vok. *Medienverbund*) – tai Joachimio Rohlfeso sąvoka. Anot šios sąvokos autoriaus, tai keletas teksto, vaizdo ar mokymuisi bei darbui skirtų priemonių kombinacijų. Rohlfes J. Geschichte und ihre Didaktik, S. 311–312.